

ÉJSZAKAI SOROK AZ ÉJSZAKÁRÓL

Milan Komnenić: *Noć pisana noću*. Nolit, Beograd, 1966.

A belgrádi fiatal költőnemzedék esztrád-költészetével szemben, ami a hangzatosságra, ötletre, „stósz”-ra törekszik, és nem ritkán elfelejtett irányokkal kacérkodik, tovább él a hagyományosabb, befelé forduló, intellektualizáló, elvontan én-élményű költői irány. Különös az, hogy az esztrád költői, akik népszerűsége össze sem mérhető a másik iránnyal, hiszen verseik a gitár-zenetermekben, stadionokban, tereken jól hangzanak és nagy hatásuk van, a zártabb világban élő költőkkel együtt, Dušan Matićra, az egykori első szürrealista költőre hivatkoznak. Mindkét csoportnak megvan az oka erre. Nem mintha kész formákat, az adott képalkotás módját tanulnák el, vagy igyekeznének elsajátítani Dušan Matić költészetéből, hanem magukévá tették, költészetük alapvonásává érelelték azt a költői szemléletet, hogy a versanyag nincs háttára, hogy az élmény és az anyag belső rendjét kell figyelni, rejtett lélegzetvételét kell hallgatni. Ezért nem véletlen, hogy akár az egyik, akár a másik irány költőinek jobban sikerült verseiben könnyűszerrel mutathatjuk ki az azonos, vagy legfeljebb párhuzamos vonások egész sorát. Könnyű felismerni a képzettársítás szabadságát, a versforma és ritmus belső kialakítását, a konvencionálisabb verseszközök megvetését... Néhány költő, különösen az esztráddal ellentétes irányból, igyekszik a ballada, az elégia, az óda „elfelejtett” formáit feleleveníteni, de ez nincs ellentétben az előbbivel, mert ez a felelészítésre való törekvés is csak akkor jár eredménnyel, ha a vers belső tájai, gondolatvilága másra, nem az adott formára, támaszkodik, ha tehát újdonsága nem a felelevenítés, hanem az új tartalmakkal való telítés.

Milan Komnenić, aki még véletlenül sem sorolható az esztrád költői közé, vallja a következőket: „A költészet a legelső beszéd kutatása, / az első szó támasza, mely a dadogásból kimenekült.” S ettől a szemlélettől alig távolodik el az esztrád-költők ars poetica, akik szintén a „legelső beszéd” elemeit kutatják, a „dadogásból kimenekült” szót. Persze, az alapállás azonossága nem

eredményezi a megalkotás azonosságát is; az eltérések ott mutatkoznak meg, ahol a kész verssel állunk szemben, ahol a konkrét értékeket figyelhetjük. Itt már végleges az eltérés: az esztrád költői az érzékekre hatnak, az embernek azokat a sebezhető pontjait keresik, ahol késként merülhet el a vers; míg az intellektualizáló költők az állandósult mítoszokat, legendákat, a hagyomány egy-egy irányját követik, és a zárt, elvonatkoztatott világban, a vers megalkotott világában, az ember tudatát, eszméletét, létét bombázzák: „A be nem gyógyult sebekben / szólal meg a legtisztább eszmélet.” — mondja Milan Komnenić.

Az ő költészetének erejét bizonyítja, hogy első kötetével kapcsolatban sor kerülhetett erre az összevetésre.

Komnenić költészetének három fontos jellemvonására kell felhívni a figyelmet.

Verseinek meghatározó jellegű sajátossága a kutatás, a korszerű költőiségnek és elemeinek tanulmányozása. Egy-egy verséhez néha két-három magyarázatot is fűz. Az értelmező versek önállóan is megállják a helyüket, annak ellenére, hogy csak az előző vers egy-egy sorát, szimbólumát, hangulatát fejtik ki. Komnenić tehát elsősorban nem a közlésre, kifejezésre törekszik, hanem arra, hogy a költői *gyakorlat* líraiságát hozza felszínre: „A megismételhetetlen ébredéskor a szó / visszatér az első lépcsőfokra, / ahol a lényeknek és dolgoknak nincs nevük.”

Verseinek második jellegzetessége, hogy a szavak újraértékelését, illetve jelentésük, hatásuk kiszélesítését tűzik ki célul. Olykor mintha csak egy-egy szót elemezne, az egész vers arra szolgál, hogy egy szó jelentését és hangulatát más elemekkel vesse össze, szokatlan összefüggésekbe helyezze. Ennek a törekvésnek a hajtóereje bizonyára az, hogy a szavak sokszor nem alkalmasak az emberi érzékenység és gondolatvilág hiánytalan kifejezésére, ezért harcra kell velük kelni, ki kell kutatni természetüket, hogy felfedezhessük, milyen erő élteti őket, és miféle titkokat rejtegetnek.

Komnenić költészetében a metaforáknak, a szimbólumoknak és általában a lírai elemeknek határozott, tudatosan felépített *történetisége* van: „Késhegy, mikor érik már be / szemgolyódban a metszés harmata?” Ez a gazdag szerb költészeti és középkori képzőművészeti hagyomány feltárásában, újszerű értelmezésében, korszerű eszközökkel való felhasználásában mutatkozik meg elsősorban. Az ikonok és a falfestmények, valamint a legendák és mítoszok máig is eleven, tartalmas, életes jellegzetességeit beépíti modern közérzet-költészetének világképébe. Ily módon a látszólag elvont gondolatokat kifejező képsorok rendszerében sikerül egy sajátosan, egyénien értelmezett lírai valóság szemléletet is kialakítania. „Forgott az égen, valami értelem-mögötti égen a madarak óramutatója, lebegett, mint a tű a tájoló nyílttengerén, forgott az N betű és az S betű között, / forgott, / lebegett, / körözött.” — a vihar írásjeléről mondja ezt Komnenić, és ebben a látszólag ritmustalan prózaversben, aminek nyugalmát csak a tört sorokban elhelyezett állítmányok töltik fel a vihar dinamikájával, felismerjük az ikonok, falfestmények idő merevítette, barna felületeit, amik előtt állva, mindig a vihar kezdőbetűire várunk.

A hagyomány ilyen formájú felelevenítésének és újszerű tartalmakkal való felduzzasztásának akciójellege és történetisége Komnénic költészetének harmadik — legfontosabb — jellemvonása.

Költészetének nyilvánvaló, bár végérvényesen még ki nem fejlett újdonsága abban mutatkozik meg, hogy elsősorban nem a hangulat, az érzés kifejezésére, közlésére, vagy akár megteremtésére törekszik, hanem a gondolat, az emóció, a hangulat természetét, forrásait, elemeit vizsgálja verseiben. Ennyiben módszere is elűt már az esztrád-költők módszerétől. Velük szemben való előnye is ebből tűnik ki.

(BJ.)

SZAGGATOTT VILÁG

Bella István: *Szaggatott világ*. Magvető, Budapest, 1966.

Bella István első kötete a költői érettség egy fokának meglepő bizonyítványa, kiemelkedik a sorozatokban megjelenő első kötetek közül. Két ellentétes szempontból okoz meglepetést Bella kötete: először azért, mert a fiatal költő eredményesen végigjárta és jól ki is tanulta a magyar költői hagyomány közösség felé forduló, nem monocentrikus, hanem nyílt, szociális fogantatású iskoláját — verseit beépítette egy adott költészeti konstellációba; a meglepetés második, fontosabb, oldala az, hogy e tudatosan vállalt kötődés ellenére is jó néhány versében sajátos törekvést mutat (Aki ivott az ég vizéből), költői alkatát szépen példázza (Szálló vizek, Télutó), a kitanult formaiskolát sajátosan alkalmazza (Szerelmes vers), bár az egyéni, személyessé munkált hang inkább csak egy-egy képben, gondolatban, verssorban, szakaszban mutatkozik meg, mintsem a versek egészében. Költészetében egyelőre inkább életképes rügyeket, friss hajtásokat, mint kizöldült lombokat látunk. De a hajtások újdonsága meglepetést okoz és lekötelez.

Valószínűleg úgy került erre az ellentétességre sor, hogy Bella, leróva tartozását a hagyománynak, sőt sok helyütt a hivatalos költészetszemléletnek is, felfedezte költői alkatának az adotttal való ellenállását és ez a révolte váltotta ki a képek szabadabb sorát, a mondatszerkesztés egyénitettebb módját, a képzelet hatványozottabb kiaknázását... Sajnos ez az ellenállás sokszor rejtett, eltitkolt. Ott, ahol megmutatkozik, megfeledekezünk arról, hogy nagyrészt a tanulóévek versei ezek, hogy üresen járnak a sorok, mint mondjuk a Cséplés című versben, és arról is, hogy a szociális élmény tettetett, „vállalt”, „népies” hangja meg sem közelíti más költők, elsősorban a József Attila felfedezése előtti

mester, Illyés, hasonló fogantatású verseit: Izmindi József, Dödögő.

Bella költészete két összefüggő vidéken vált máris értékesé, ott kifejtettebbnek láthatjuk költészetének lombozatát, ott megvalósult a költői alkat említett ellenállása.

Egyrészt ott van ez az újdonság, ahol betartva a közösség és szociális élmény felé fordulás szabályait, Bella a vers kihordásában, megvalósításában az én-közlés eredményeit sorakoztathatja fel. A világ eszményi rendje felszakad, és a kiáramló kérdések válasz nélkül maradnak. A szaggatottság és a válasznélküliség az a két létfontosságú kérdés, amiben megmutatkozik az én. A Válasz nélkül című „hosszú vers” az elesett apa emlékét idézi, de csak háttérnek ahhoz, hogy felhangozhassanak a tehetetlenség, a meddő lázadás kegyetlen kérdései. A hiány az, ami kihordja ezeket a kérdéseket: „étlen szomjan élek / habár nem éhesen”. Valami rejtett, eltitkolt romlást eredményeznek a kérdések és a hiány a költőben: „én tapogatom domboruló halálom, / nővök, terheselek”, és ekkor már teljes valóságában mutatkozhat meg a központi kérdés, a valóban megválaszolhatatlan kérdés: „Vagy csak magány, ami közösségé lesz / és szüli a magányt?” Az utolsó sorok látszólagos optimizmusa és üres erkölcsi állásfoglalása: „mondjam a jót, a többi nem dolgom”, nem a megnyugvást, a célbaérés örömét hozza, hanem az elveszett paradicsom keservét, a szaggatottság, a válasznélküliség, a hiány keservét. Nincs még a versnek belső, elhíthető ereje, de azok a vonások, amikből a szorongás, a rettenet kibuggyan, ahol az én közlése központiává válik és lefejt a tartozás, az adakozás, az emlékezés salakját, ott a természetességnek, egy szavatolható költői világnak elemeit láthatjuk meg. Bizonyosan az ellenállás szülte az én-közlésre való törekvést, és éppen ennek továbbfejlesztésére látom nyitva Bella előtt az utat.

A költői alkatnak az adottal való szembehelyezkedése a képek forrásában és a képalkotás módszerében mutatkozik meg. Két szemmel láthatóan korábbi versében szabadkozik még Bella a képzelet hatásától, kényszerzubbonyától, de akkor, amikor felismeri a fantázia-elleniség tarthatatlanságát, meghallja a föld lüktetését, a rózsza robbanását, a füvek lázadását, a levélszó didergését, a születés, a virágnylás robaját, beleegyezik a képzelet munkájába, sőt kényszeríti is, és így jönnek létre azok a tiszta elemekből kiépített képsorok, amik — tekintet nélkül arra, hogy sokban függnek Juhász Ferenc frenetikus, dúlt világától — sajátos eredményként könyvelhetők el: „Mintha kihaltak volna az évszakok, / megdermedt zöldben fürödnek a fák.” és „Szél ömlik, szél csikordul, szél — / Késő telek virágot falnak.” Valami zordan, kőkorszakbeli táj földrajzába tartoznak ezek a képek, a lélek magányának tájai. A dermedtség állapotát ellenpontosozák viszont a nem kevésbé közvetlen „mozgó” tájak, a tavasz, a nyár tájai. A szálló vizek csodája jelenik meg, a születés, a robbanás motívumai és expresszionisztikus sodrással törnek be a természet látszólag megnyugtató csöndjébe: „A rózsza fölrobban, kinyílik. / Szirmok sárga szilánkja száll, / rügyek géppuskarúze iz-

zik, /leveleket lyuggat a nyár". Sajnos, még ezekben a költőileg telített, sőt sok helyen végérvényesített képekben is, valahol a sorok visszhangjában, ott lapul fenyegetően a tettettség, az erőlködés izzadtsága. De olyan foltok ezek, amelyeket könnyű kivenni.

Bella igyekszik mindvégig tiszta fogalmakkal operálni: fű, fa, virág; a dolgok fogalmával, nem pedig nevével és ezzel a képeknek egy szilárd belső tartást tud biztosítani, valami fémes ragyogást. A szaggatott, válasz nélküli világban a dolgok kerülnek előtérbe, az idegenség szimbólumai, és azokban teljesedik be a költő világképe. A tiszta fogalmak, a megnevezetlen dolgok Bella költészetében talán nem is annyira a tudatos alkotó-módszer eredményei, inkább csak természetes kifejezői, eszközei egy érzésvilág, egy alapállás közlésének. Kötetében az a néhány vers a legjobb, amiben ez az élményforma kerül előtérbe. A megvalósításra természetesen még várni kell.

Nem a szokott konvencionizmus diktálja, hogy: egy fiatal költő, akire figyelni kell. (BJ.)

A VALÓSÁG FOLYOSÓIN

Hernádi Gyula: *Folyosók*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

A mai értelmiség világának és néhány alakjának bemutatására vállalkozott Hernádi Gyula. A valóság regénybe való közvetlen átültetésének útját választotta. Ez az út sima, végig lehet járni, nem tornyosulnak rajta akadályok se az író, se az olvasó elé. Ez az út egyszerűbb, de csak látszólag problémamentes. Az irodalomnak — és mi csak irodalomról beszélünk most — mások a követelményei.

Voltaképpen két összefüggő, de élesen elhatárolható részre oszlik Hernádi regénye. Az első, s hadd bocsássam előre: sikerültebb az, mely a halállal foglalkozik, egy öreg ember csendes elmúlását, temetését és hozzátartozóinak gyászát mutatja be. Kiválóan megírt rész ez: az írói fegyelem és tudatosság meglátszik minden során, minden szaván. A halál bizonytalansága és a gyász nyugtalansága ránehezedik az olvasóra. Ilyen a halál, érezzük, s ennek a résznek a szigorúsága, zártsága, az izzó levegő, az állandó feszültség, mely alól a feloldást itt egyetlen szó sem hozza meg, a visszafojtott, tompított hang, mely ezeknek az oldalaknak a pompáját és komor méltóságát megadja: a prózáírás művészetének igen magas foka. A négy-öt világosan, differenciáltan megrajzolt személy egy kamaradarabot játszik el szemünk előtt, a gyász, a halál, a végzet drámáját.

A második rész, a temetés után, egy szolgálati utat mond el. A szakemberek kocsin utaznak, s útközben filozofálgatnak. Rend-

ben van, de ahogy ez történik, az nem regénybe való, helyesebben: az nem regény. S amikor megérkeznek a kiszállás helyére, elkezdődnek a közgazdaságtani elmefuttatások, s egy új gazdasági rendszer körvonalainak bírósági tárgyalás vagy középiskolai feleltetés formájában történő felvázolásával fejeződnek be. Ez már aztán teljesen kisiklatja a művet — már nem is írom le: regényt — eredeti vágányáról. Mert hiába van igazuk Hernádi hőseinek — s feltehetőleg saját véleményét, nézeteit mondatja el velük az író, tehát neki is igaza van — a gazdaság szempontjából. Itt irodalmi művel van dolgunk, s nem közgazdasági teóriáik érdekelnek bennünket, hanem emberi sorsok. Némely olvasónak érdekes lehet — s általában véve is érdekes —, amit Hernádi a vezetés hibáiról mond, vagy ahogy a jó gazdálkodást elképzeli. Érdekes és igaz. De ezt máshol kell megírni, nem regényben.

A törés, mely az első rész után bekövetkezik, a regény struktúráján és stílusán is nyomot hagyott. Az első rész koherens, sűrű szöveg, az író kifejezőmódja elérte a szuggesztivitás magas fokát. A második rész már teljesen eltér ettől. Részletek, anekdoták törik meg, igazi cselekménye sincs, s nem alakulhatott ki a stílusegység az első résszel, sem a belső stílusegység. Az első rész drámai párbeszédeit itt közgazdaságilag talán igen, de irodalmilag egy cseppet sem helytálló monológok váltják fel. S még valami: az első részben az olvasó elfogadhatja a regényt regénynek, a cselekményt cselekménynek, a továbbiakban azonban képtelen irodalmat látni abban, amit olvas, maga is filozófiai és közgazdasági kategóriákban gondolkodik, latolgatja, igaza van-e a szerzőnek — a szerzőnek! nem a szereplőknek! —, egyetért-e vele vagy nem ért egyet, de már kívül van a regényen. Mint ahogy a szerző kívül került az irodalmon.

Van egy erénye ennek a könyvnek, melyet valószínűleg nem mindenki tekint erénynek, pedig nyilvánvalóan az. A regényt Hernádi egyes szám első személyben írta. Tehát mindenütt ott van, a legnagyobb szubjektivitást biztosította, teljesen benne van a regényben. És még sincs. Egy olyan hűvösséget érzünk, a szereplőknek olyan magára hagyatottságát, mely a szerzőnek a camusi attitűdhez való közelségét sugallja. Az író magasan műve felett áll, szinte elválva tőle, a beavatkozás minden szándéka nélkül. Regényének alakjait egyedül hagyta a valóságban, a valóság sötét, nyirkos folyosóin. Hernádi úgy tudja, messziről, láthatatlanul irányítani világát és hőseit, úgy vezeti őket a valóság folyosóin, mintha ő maga haladna ott, de az nem ő. Valaki más. Ezért is kár, hogy a valóság folyosói, melyeken e regény olvasása közben végighaladunk, néhol csak kulisszák, s a regény szereplői, a második részben, elméleteket fejtenek ki, mintha „jól megtanult leckét” mondanának fel. Lehet, hogy ez így van, lehet, hogy ez az élet, de ez csak életnek elég. Igazi, nagy irodalomnak — kevés.

(TL)

AZ ÉRTELMISSÉG KERESI HELYÉT A VILÁGBAN

W. Mills: *Znanje i moć*. Vuk Karadžić, 1966.

Ez az aránylag fiatalon — negyvennyolc éves korában — elhunyt amerikai szociológus azok közé tartozik, akik nagy hatással voltak a modern gondolat fejlődésére, akik a mai társadalom konkrét vizsgálatának eredeti és lényegre tapintó általánosításával keresték a választ korunk dilemmáira. A belgrádi Vuk Karadžić könyvkiadó Zodijak sorozatában immár harmadik könyve jelent meg szerbhorvát nyelven (*Elita vlasti, Kultura*, 1964. és *Sociološka imaginacija, Savremena škola*, 1964.). Most megjelent műve mintegy összefoglalója vizsgálatainak, és éppen ezért a mills-i dilemmák leghatározottabb megfogalmazását is adja, lehetővé teszi elképzelései erényeinek és korlátainak felismerését.

Az a kép, amit Mills a mai helyzetről fest, elég sötét. A központi jellegzetességet a modern tömegtársadalom kialakulásában és az egyedek tömegbe olvadásában találja meg. A tömegtársadalom okát elsősorban a bürokratikus, mindenre kiterjedő, egészen a titkos lehallgatásokig menő végrehajtó hatalom kialakulásában keresi, mert mindez leszűkíti az egyed alkotását, irányítottá teszi életét, fellépését. Ezt a passzivitást csak fokozza, hogy az egyed többé nem részvevője a közvélemény alakításának, sőt véleményét, állásfoglalását sztereotíppá teszik a kommersz tömeginformáció eszközei. Ennek a folyamatnak az érvényesülését megkönnyítik az olyan objektív társadalmi körülmények, mint a független emberek középosztályának felbomlása és a nagyvárosok kialakulása, a tömegbe olvadás minden objektív adottságával egyetemben.

A tömegtársadalom velejárója az önmagát áruló piaci egyéniség, amelynek legjellemzőbb típusa a nagyáruházak elárúsítója. A tragikus az, hogy az értelmiségi is lassan ilyen önmagát áruló egyéniséggé alakul át, olyan emberré, aki képességeit a bürokrácia szolgálatába állítja, vagy pedig egy kiismerhetetlen, automatikusan ható piactól függ, maga is beleáll a tömegkommunikáció eszközeinek sztereotíp és szellemtelen taposómalmába. Ennek egyik következménye, hogy a világból kiveszett az eszme, a régi értékek és szabályok már nem hatnak, újakkal viszont nem helyettesítettük őket. „Az a korszak ez — írja Mills —, amelyben nincs meg a föltétele az elfogadásnak, de nincs meg a föltétele az elutasításnak sem. Azok ott fent megzavarodottak, megdöbentek, nem tudják, mit kell tenni. Még nagyobb kárt okoz, hogy azok ott lent vezető nélküliek, nincsenek eszméik, nem tudják, mit kell tenni, nem állítanak igazi követeléseket azokkal szemben, akik kezükben tartják a hatalom kulcspozícióit.” A másik következménye pedig, hogy mind nagyobb a szakadék a tudás és a hatalom között, az értelmiség mind kevésbé tudja befolyásolni a világ alakulását (de nem is csoda, hisz Washington Volttaire-t olvasta, Eisenhower viszont cowboyregényeket), a történelem során valamikor elképzelhetetlen méretben racionálissá

vált ember az általa racionálisan megteremtett, de föléje nőtt, irracionálissá vált erők játékszerévé lesz.

Lehet, hogy ez a kép túl sötét, de mindenképpen sokkal realisabb, mint sok más álláspont. Legelőször is realisabb, mint a tömegbeolvadás, a sztereotíp világ sztereotíp elfogadása. Realisabb, mint az absztrakt intellektuális lázadás, amelyről Mills ezt írja: „Nagy-Britanniában és az USA-ban nagy az általános elkese-redés amiatt, hogy a harmincas években voltak célok és többé nincsenek. Én azt hiszem, hogy ennek jó része inkább intellektuális értetlenség, mint társadalmi baj... Mivel panaszuknak nincs politikai fókusza, túlzottan el vannak foglalva a gyűlölet sokfajta okaival. Elégedetlenségük vak, mert nincs alkalmas célpontja... Tagadásuk majdnem teljes, de ez a visszautasítás nem alapszik semmilyen alternatív társadalmi alapon, amelyben tényleg hihetnének.”

Ugyanakkor azonban ez az álláspont realisabb, mint az a romantikus antikapitalizmus vagy a technikaellenesség számos változata, amely újabban betört a marxista irodalomba is. Jobban számol ugyanis azzal, hogy sok minden abból, amit kárhoztatnak, a fejlődés normális eredménye, tehát a múlt visszasírása lenne a velük való szembefordulás. Az absztrakt humanizmusnál sokkal inkább számol a munkamegosztás, a technikai fejlődés stb. szükségzerű hatásával, azzal, hogy a világot ma már nem lehet megérteni és megmagyarázni a XIX. század eszményei alapján. Persze, nem tudjuk elfogadni azt a tételt, hogy a liberalizmus és a marxizmus egyformán képtelenné vált a megváltozott világ megmagyarázására, hisz szilárd meggyőződésünk, hogy csak a marxizmus adhat magyarázatot. De ez a marxizmus nem lehet sem dogmatikus elzárkózás a változások felismerésétől, sem a gép ellen forduló goethei-hegeli ideálok absztrakt humanizmusa, technikaellenessége, filozofálása az „emberi lényegről”.

Mills mindenképpen figyelmeztet arra, hogy a mai világot mai szemmel kell nézni, mai eszmék segítségével, mert különben ez a világ tényleg érthetetlen lesz. Ha valamit ezzel kapcsolatban szóvá kell tenni, akkor az az, hogy ezt az elképzelését ő sem viszi következetesen végig. Sok mindenben a mai világ jellegzetességét, a változások következményét látja, holott olyan régi probléma, mint maga az emberiség. Benne van ebben a múlt némi idealizálása is. Idézi például Rousseau-t a közvélemény hatalmával kapcsolatban, hogy érzékeltesse a tömeg meg a közvélemény közötti kapcsolatot: „A közvélemény a világ ura, neki vannak alárendelve a királyok is, azoknak kell elsőnek szolgálni.” Csak éppen arról feledkezik el, hogy olyan állapot, amikor tényleg a közvélemény volt a hatalom, soha nem is létezett, és nem is létezhetett. Mint ahogy nem veszi figyelembe, hogy a tömegbeolvadás, a tömegben elveszés a világirodalom régi problémája. Az erről való elfeledkezés teszi tárgytalanná efféle megállapításait: „A siker valamikori nagy alkalmá most sok apró számítássá alakul át, amely az egyed egész munkás életére kiterjed.” Elég ugyanis emlékeztetnünk arra, hogy már Stendhal Sorelja elsiratta a tevékenység lehetőségének szertefoszlását, hisz a hétköznapok-

ban való elveszés azóta probléma, amióta az ember egyáltalán tudatában van a hétköznapoknak, különbséget tud tenni nagy történelmi tettek és mindennapi apróságok között.

Így aztán Mills inkább csak azt tudatosíthatja, hogy tényleg reálisan, mai szemmel kell nézni a világot, ehhez a nézéshez adhat néhány támpontot, anélkül, hogy ő maga megoldaná ezt a feladatot. Még inkább vonatkozik ez arra a kérdésre, hogy hol a kiút a jelenlegi állapotból. Álláspontja figyelmeztetés számunkra, hogy az osztályszempontok objektív gyengülése és szubjektív feladása megnehezíti a kiút meglátását és megtalálását. Az az intellektuális viszony a világgal szemben, amelyet ő kiútként emleget, amelynek „első és állandó feladata, hogy segítsen a fegyelmezett és tájékozott szellem kialakulásában, amelyet nem lehet leküzdeni, első és állandó feladata, hogy segítsen a merész és ésszerű egyed kialakításában, akit nem győznek le a modern élet terhei”, nagyon erőtlen ahhoz, hogy tényleges kiutat jelentsen.

Mindezért Mills nem lehet egy igazán modern, a ma kérdéseire választ adó társadalmi szemlélet megalapítója. Azt azonban tudatosíthatja, hogy ezt a szemléletet csakis a ma illúziómentes vizsgálata, a múlt század eszményeitől nem befolyásolt értelmezése, a múlt visszasírásától megszabadított felmérése alapján alakíthatjuk ki. És egyben ennek a szemléletnek néhány fontos építőkövét is megadja.

(b-t)